

ДОСВІД РОБОТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ В.ВУНДТА В РЕЦЕПЦІЯХ Я. КОЛУБОВСЬКОГО

Стаття присвячена реконструкції рецепцій Якова Миколайовича Колубовського – видатного вітчизняного історика філософії, педагога, літератора, бібліографа щодо досвіду, набутого цим уродженцем Глухова у період його навчання в Лейпцизькому університеті і участі в роботі знаменитої лабораторії експериментальної психології під керівництвом Вільгельма Вундта. Присвятивши цим питанням свою дисертацію, Я. Колубовський популяризує її, опублікувавши матеріал у формі статті в літературному і науковому журналі «Русское богатство» (1890 р., № 2-3). Рецепції Колубовського віддзеркалюють обставини формування психології як окремої галузі знань, де В. Вундт – автор однієї з програм її розробки як науки про безпосередній досвід, що ґрунтується на експериментальному підґрунті.

Ключові слова: Я.М. Колубовський, В. Вундт, психологія, інтенціональність, експеримент, психологічна лабораторія, інтроспекція.

Сучасна культурна і соціальна ситуація в Україні актуалізує потребу у зверненні до історичного коріння, традицій, відновлення історичної пам'яті народу, втілених в українській філософії як центрі й квінтесенції національної духовної культури. Реалізація цих завдань сприяла б пошукові ціннісних констант буття людини, ідеалів, моральних орієнтацій, духовних установок, спроможних забезпечити стійкість її життєвої і соціальної позиції, спрямованість на абсолютні цінності і цінності національної культури, котрі, як відомо, «маркують інтенційність індивіда» [12]. Історія філософії і науки й відобразила, по суті, самотність і унікальність окремих філософських концепцій з приводу сутності, підґрунтя, критеріїв поведінки, способів досягнення, наявності цілей і альтернатив тих основ і регуляторів матеріального буття людини, при яких її пізнавальне відношення до світу мало б виступати умовою як матеріальної, так і духовної й комунікативної діяльності, ширше – її культури.

Мета статті – реконструкція рецепцій глухівчанина Якова Миколайовича Колубовського щодо досвіду його навчання в Лейпцизькому університеті і участі в роботі першої в світі лабораторії експериментальної психології, надання їм сучасних оцінок. Спеціальні розвідки з цієї проблематики у вітчизняних наукових джерелах відсутні, хоча посилання на статтю Я. Колубовського «Психологічна лабораторія Вундта» є в Енциклопедичному Словникові Брокгауза і Єфрона (Т. XV-а), де за авторством одного із співредакторів філософського відділу цього видання Е. Л. Радлова вміщено статтю «Колубовский» [14, с. 763]. Як на авторитетне джерело, на згадувану статтю Колубовського посилається й Володимир Соловійов, характеризуючи особу В. Вундта у тому ж Енциклопедичному Словникові [13, с. 455-456].

Епістемологія останньої третини XIX століття зманіфестує в ролі основного завдання розробку наукового методу, пов'язаного з орієнтацією на раціональне пізнання, на знання, зрезультоване як вияв об'єктивованого у наукових теоріях змісту, що ґрунтується на емпіричному досвіді, упорядкованому і узагальненому в ході експериментальної діяльності. І тут особливе місце посідає діяльність видатного німецького філософа і психолога Вільгельма Вундта, який увійшов в історію науки як творець першої в світі експериментальної лабораторії із дослідження психічних процесів. Звичайно ж, оцінюючи з позицій сьогодення вирішення проблеми правомірності застосування природничо-наукових методів для дослідження психічних процесів, як це розумів В. Вундт, не можна не відзначити його утопічного характеру – насамперед, через спробу створення строгої наукової психології або наукової філософії на підставі застосування строгих математичних методів, адже будь-яка наука повинна спиратися на власні критерії вірогідності свого знання (яких на той час психологія ще не мала). Однак таких висновків у часи організації лабораторії зробити було неможливо. Не буде їх висловлено й в оцінках Якова Миколайовича Колубовського (1863 – 1929?), уродженця міста Глухова, який, навчаючись упродовж двох семестрів (1886 – 1887 рр.) у Лейпцизькому університеті, був

одночасно співробітником знаменитої психологічної лабораторії В. Вундта, згодом перетвореної в інститут.

Стаття «Психологічна лабораторія Вундта» була надрукована у 2-му та 3-му (лютий-березень 1890 року) числах щомісячного літературного і наукового часопису «Русское богатство». Її цілком можна кваліфікувати як спробу викладу основних положень однойменної дисертації Я. М. Колубовського у формі наукового реферату (журнал розмістив цей матеріал саме у розділі «Наукові реферати»), а також як своєрідний звіт (так би мовити – «по свіжих слідах») про наукове стажування глухівчанина на німецькій землі в одному з найавторитетніших європейських університетів – Лейпцизькому упродовж двох семестрів під керівництвом одного з найвідоміших вчених світу – Вільгельма Вундта. Вона – своєрідний дебют молодого глухівчанина на науковому поприщі Росії і Європи. Відразу ж зауважимо, що сам факт опублікування статті нашого земляка в престижному науковому журналі, глибина аналізу і стиль викладу ним матеріалу (чіткість формулювань, лаконічність, доказовість тощо) вказують на вже завойований авторитет, а також на те, що на науковому небосхилі Російської імперії з'явився непересічний філософ, психолог-експериментатор, педагог, літератор, бібліограф з особливою науковою стилістикою, яка відзначалася «тщательностью, педантической полнотой работы» [8, с. 90].

Варто нагадати, що В. Вундт стояв біля витоків напряму, який отримав назву структуралізму: головним у цій програмі було завдання з'ясування структурних компонентів свідомості, пояснення характеру їх структурування та способу взаємодії. Отож аналітична розвідка глухівчанина розпочинається з оцінки пізнавальних можливостей дослідів та експериментів як достатньо поширених у природничих науках (зокрема, у фізиці) індуктивних способів міркування. Автор статті констатує, що завдяки їх науковому застосуванню фізика посіла лідируючі позиції серед інших природничих наук. Напрошується висновок: а чи не таким же ефективним і плідним могло б стати застосування дослідів та експериментів до психології? Сам Колубовський застерігає від поспішних і надто оптимістичних висновків (з огляду на консервативність і своєрідну «елітарність» психологів – йдеться ж-бо про найзагадковіше – душу та її феномени!) стосовно застосування до психології експериментальних методів, а особливо з огляду на те, що, як пише молодий вчений, «понятие научного опыта не совсем ещё уживалось с душевными явлениями, как оно плохо уживается с ними ещё и теперь [виділено М. З.]» [5, с. 178-179]. Наш співвітчизник зазначає, що досліди та експерименти практично не використовувалися психологами дореформеного періоду, хоча вже у творах Дж. Локка розсіяна маса фактів, отриманих експериментальним шляхом. Маємо нагадати, що для Локка, з точки зору його принципово сенсуалістичної позиції, досвід є єдиним джерелом нашого знання: варто лише вказати шлях, яким ми приходимо до будь-якого знання, як одразу стає зрозумілим його природність, а не «природженість» (як вважав Декарт). Зародки зорієнтованого на тілесні явища, на сферу таємничого, наукового методу подибуємо навіть у такого «рафінованого» природознавця, як Д. Бернуллі: цей відомий математик XVIII століття ввів у теорію ймовірностей винайдене ним, по суті, експериментальним шляхом, так зване «моральне очікування» («mensura sortis»). Я. Колубовський підкреслює, що за сприяння цього психічного фактора Бернуллі вперше в історії сформулював і висловив закон відносності душевних станів, який використовує нинішня психологія. Цікавим є також посилання Колубовського на використання схожого терміну («fortune morale») французьким вченим, математиком, астрономом П'єром Симоном Лапласом (1749 – 1827) – у застосуванні теж до теорії ймовірностей. Однак, вважає Колубовський, набагато дівішими і результативнішими виявилися досліди тих вчених, які працювали на суміжних з психологією інформаційних полях, насамперед фізіологи. Одним із першопрохідців серед них став Генріх Вебер (1795 – 1878), який оприлюднив результати своїх дослідів у статті «Об осязании и общем чувстве» [1]. Колубовський підкреслює, що цьому лейпцизькому фізіологові, який експериментально виявив чутливість шкіри та м'язів, за допомогою нового методу найменших змін (ледь помітних відмінностей відчуттів) вдалося, спираючись на досліди над тактильними, зоровими та слуховими відчуттями, звести їх результати до єдиного загального положення, яке увійшло в історію психології як закон Вебера.

Перший класичний дослід Вебера мав на меті визначення порогу математично сформульованого розрізнення між фізичними стимулами і сенсорними реакціями: фіксуючи відстань між двома точками поверхні шкіри, які одночасно подразнюються, визначається відстань (пори́г), за якої суб'єкт вперше відчув ці точки як окремі, відмінні одна від одної. Інший класичний дослід передбачав визначення м'язової чутливості рук: від суб'єкта вимагалось визначити різницю мас, яка сприймається як ледь помітна відмінність між предметами. Завдяки цьому саме фізіологові Веберу став належати авторський пріоритет у визначенні співвідношення мас як 1:40. Ґрунтовну і всебічну систематику цього закону здійснив професійний природодослідник – фізик Густав Фехнер (1801 – 1887), який, підтверджуючи закон Вебера новими дослідженнями, на цій основі фактично започатковує новий напрям і нову галузь природознавства – психофізику. Зауважимо, що з того часу й закон Вебера поіменуватиметься як закон Вебера-Фехнера.

Густав Фехнер, який намагався застосувати експериментальні і кількісні методи в обґрунтуванні власної позиції щодо можливості точного, у реальних показниках, засобами точної науки визначення душевних явищ (варто нагадати, що матеріалізм, з яким цей німецький фізіолог дискутував, взагалі вважав психіку епіфеноменом – певним залишковим продуктом діяльності мозку, характеристики якого точно визначити неможливо), дозволив науці про феномени психічного життя отримати математичне обґрунтування як фундамент цієї майбутньої експериментальної психології. Відтак, коли виникли можливості не лише вивчати психічні функції природничо-науковими засобами, з'явилися можливості й «емансипації» психології як окремого дослідницького напрямку, а також появи окремих теоретичних планів і програм її побудови як самостійної досвідної науки. Дослідивши співвідношення між відчуттями і відповідними до них подразненнями, Фехнер сформулював основний психофізичний закон, роблячи висновок про відповідність у їх співвідношенні як таку, що аналогічна співвідношенню між логарифмами та їх основами. Звідси випливало, що сила відчуттів зростає пропорційно до логарифмів відповідних подразнень – коротше кажучи, відчуття пропорційні логарифмові подразнень.

Необхідно зауважити, що попри відмінності у підходах різних дослідників та акцентуванні різних причинних детермінант у поясненні людської психіки чи поведінки, неспростовною видається знаменита, сформульована у свій час, 7-а теорема 2-ї частини спінозівської «Етики»: «Порядок і зв'язок ідей ті ж самі, що й порядок і зв'язок речей» [11, с. 417]. Відповідно в схолії до цієї теореми Спінози зазначається: «Будем ли мы представлять природу под атрибутом протяжения, или под атрибутом мышления, или каким-либо иным атрибутом, мы во всех случаях найдём один и тот же порядок, иными словами, одну и ту же связь причин, т.е. что те же самые вещи следуют друг за другом» [11, с. 407-408]. Ось і маємо глибоку лапідарно виражену ідею, яка дозволяє вибудовуватися на її основі різноманітні «причинні ланцюжки». Я. Колубовський підкреслював: безсумнівним є те, що психологи не могли самостійно дійти думки про можливість і необхідність наукового застосування експериментів, досвіду до своєї науки, що цьому сприяли насамперед зовнішні імпульси – з боку суміжної науки фізіології. Відтак «фізіологічний базис» є цілком природним у тематиці і програмі розвитку психології як експериментальної науки, за створення якої береться з самого початку фізіолог Вундт – «найвидатніший представник сучасної психології» [5, с. 180] за оцінками Колубовського. Наш дослідник акцентує увагу на окремих деталях біографії цього авторитетного мислителя, зазначаючи, що Вільгельм Максиміліан Вундт народився у 1832 р. [16 серпня – М.З.] в Неккарау [нині у складі Мангейма – М. З.] у Баденському герцогстві Королівства Вюртемберг, де його батько був пастором, проповідником. З 1846 року юнак відвідував гейдельберзьку гімназію, а згодом, з 1856 р., вивчав медицину в Тюбінгені, Гейдельбергу і Берліні. Кар'єра практикуючого лікаря тривала дуже недовго – лише один рік, і він після семестру, проведеного у Йоганна Мюллера, захистив докторську дисертацію і здобув приват-доцентську посаду з фізіології в Гейдельбергу, де йому було доручено проводити практичні заняття зі студентами, асистуючи фізикові і фізіологові, професорові Герману Гельмгольцу (1821 – 1894) – одному з фундаторів фізіології органів відчуттів. Цей вчений відкрив свою берлінську фізіологічну лабораторію для її використання психологами. Тут доречно зауважити, що належну оцінку внеску Гельмгольца у психологію дав авторитетний

історик філософії, польський мислитель Владислав Татаркевич. Він вважає, що особливо просунулась уперед, починаючи з 1856 р., завдяки роботам фізика та фізіолога Г. Гельмгольца, психофізіологія зору і слуху, вияснивши, як працює око та вухо, як очі сприймають віддаль і простір, як з небагатьох первинних кольорів виникає багатобарвне мислення. Прогрес у цих дослідженнях був настільки швидким, що вже в 1874 році В. Вундт зміг систематизувати їх у формі великої тритомної праці під назвою «Фізіологічна психологія». Колубовський не акцентує уваги на досить непростих, прохолодних стосунках цих двох науковців, підкреслюючи лише те, що з 1864 року, коли Вундт отримав екстраординарну професуру при тому самому університеті, молодий учений став більш вільним у можливостях вибудовувати власні наукові програми відповідно до свого складу мислення і світоглядних установок. В 1874 р., після виходу «Основ фізіологічної психології» – «праці, що на довгі роки стала головним компендіумом нової науки» [15, с. 221], В. Вундт став ординарним професором в Цюріху, а в 1875 р. – у Лейпцігу. Колубовський констатує: «Тут он работает и по настоящее время [стаття написана у 1890 р. – М. 3.], пользуясь репутацией одного из самых видных ученых и блестящих преподавателей» [9, с. 180]. Ніби підтверджуючи такі висновки, наш співвітчизник ілюструє їх простим переліком найважливіших на той час праць Вундта: «Учение о мускульном движении» (Braunschweig, 1858); «К теории чувственного восприятия» (Leipzig, 1862); двотомник «Чтение о душе человека и животных» (Leipzig, 1863); «Учебник физиологии» (1865); «Физические аксиомы и их отношение к закону причинности» (1866); «Основы физиологической психологии» (Leipzig, 1874); «О задачах философии в настоящее время» (Leipzig, 1874); «Влияние философии на опытные науки» (Leipzig, 1876); «Разыскания к механике нервов» (1871); «Спиритизм» (Leipzig, 1879); двотомне видання твору «Логика» (Stuttgart, 1880 – 1883).

Покажем є те, що Колубовський залишає поза оцінкою увесь цей масив вундтівських праць, не акцентуючи увагу, скажімо, на тому, що двотомний твір «Чтение о душе человека и животных» в Росії у середині 60- років XIX ст. був заборонений цензурою. Саме в ньому Вундт викладає програму побудови двох психологій – експериментальної і соціальної (культурно-історичної) з наступною її конкретизацією в «Основах физиологической психологии» – творі, який на значний період розвитку психології як галузі знань про безпосередній досвід. Слід підкреслити, що певні напрацювання у галузі експериментального дослідження психіки мали місце й до Вундта. Так, скажімо, вже у 1875 році В. Джеймс (Джемс) організував у США психологічні експерименти в Гарвардському університеті. В Європі вже названий Г. Гельмгольц відкрив доступ для широкого загалу психологів до своєї берлінської фізіологічної лабораторії. Врешті 1879 р. Вільгельм Вундт заклав у Лейпцігу першу університетську спеціальну психологічну лабораторію. У 1880-90-х рр., експериментальна психологія стала найбільшою науковою новинкою, а лабораторія Вундта – Меккою для студентів з цілого світу.

Як вже зазначалося, у тому ж 1875 р. Вільгельм Вундт отримав ординарну професуру в Лейпцизькому університеті, де поєднує викладання філософії з організацією першої в світі лабораторії експериментальної психології (1879), незабаром перетвореної в інститут. Навіть самі назви творів лейпцизького періоду творчості цього видатного вченого («Влияние философии на опытные науки», «Разыскания о работе нервов», «Спиритизм», «Логика» тощо) вказує на певну еклектичність його тодішніх уявлень, відсутність у вундтівській системі єдиного життєвого центру, єдиної філософсько-наукової парадигми. Я. Колубовський особливо підкреслював, що Вільгельм Вундт, розуміючи значення вибраного ним ракурсу розгляду людської психіки, створює у 1881 р. задля оприлюднення результатів експериментальних психологічних досліджень перший психологічний журнал «Philosophische Studien». За десять років було видано декілька збірників, присвячених популяризації досліджень і наукових доробків учнів Вундта, проведених у його лабораторії. Автор статті також зазначає, що четверте число «Філософських досліджень» датується 1890 роком, підкреслюючи, що за це десятиліття Вундт активно використовував можливості популяризувати експериментальну психологію в різноманітних, часто різножанрових, періодичних виданнях (де особливе місце серед інших посідає вундтівська «Система філософії»), об'єднаних в одну книгу під загальною назвою «Essays». Також досить помітним був вихід у світ в 1888 р. вундтівської «Етики», за яку

авторові на ювілеї Геттінгенського університету було присуджено ступінь доктора *juris honoris causa*. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що дослідницький проект і практичні зусилля Вундта з його реалізації увінчалися успіхом: навколо нього поступово склалася велика, авторитетна, успішна своєю результативністю інтернаціональна школа, головною місією якої стало формування психологічного мислення, виробництва того знання, яке означатиме емансипацію психології. Ось якою «плідною і різнобічною» – за оцінками Колубовського [3, с. 181] – була діяльність на науковому поприщі В. Вундта – медика за професією, який пережив еволюцію від фізіолога до психолога, а від нього – до філософа, повторивши, як вважає автор статті, шлях свого співвітчизника Германа Лотце (1818 – 1881). Останній, як відомо, в «Медичній психології» (1852) висунув гіпотезу про так звані «локальні знаки». Лотце вважав, що саме по собі відчуття не має просторових ознак і від інших відчуттів відрізняється лише якістю та інтенсивністю. Зате кожній локальній зоні субстрату, який сприймає чуттєву інформацію, нібито властива здатність мати особливі «локальні знаки», які при певних умовах можуть бути впорядкованими завдяки нервовій системі (матеріальним засобам) і вибудовані у формах просторових образів (діяльністю неспростовної сутності – душі).

«Итак, вот какой учёный взялся продолжать дело Вебера и Фехнера, – підсумовує Колубовський. Мало-помалу всё его внимание сосредоточилось на психологи. Появляются его «Grundzuge der physiologischen Psychologie»: здесь сведены в одно целое результаты работ как самого автора, так и его предшественников» [3, с.182]. Наш дослідник пояснює, що заповітна мрія В.Вундта – створення психологічної лабораторії – змогла здійснитися ним не лише з появою фінансових та матеріальних можливостей для створення такої науково-дослідної структури – саме таку вимогу після 14 років фінансової скрути і поневірянь вчений виставив перед керівництвом Лейпцизького університету як умову своєї згоди на роботу в цьому освітньому і науковому закладі, але й через те, що новій галузі науки, попри її молодість, вже вдалося прорости міцним корінням в науковому ґрунті Німеччини. В лабораторії Вундта згодом будуть вивчатися периферичний і бінокулярний зір, зорова адаптація, контраст, послідовні образи, відчуття кольору тощо. Та все ж головною причиною створення такої лабораторії, підкреслює Я. Колубовський, було те, що Вундт вважав психологію точною наукою, яка мусить формулювати свої теоретичні висновки з опертям на досліди та експерименти, бути здатною «добывать бесспорные факты опытом» [3, с. 182]. Ось чому, продовжує наш земляк, «Вундт в своих мастерских лекциях по психологии никогда не довольствуется сообщением результатов исследования или методов, по которым оно произведено, – он перед всею аудиториею показывает, как эти результаты добыты, какие экспериментальные средства были для этого употреблены» [3, с. 182]. На цій основі забезпечується синтез смислової, операційно-технічної та пізнавальної сторін діяльності дослідника – під впливом досягнень фізіології органів відчуттів, зокрема картини «сенсорної мозаїки» як «матерії», «фактури», з якої вибудовується свідомість, Вундт висунув власну психологічну програму, метою якої було з'ясування за допомогою інтроспекції і допоміжних фізіологічних приладів будови, складу, структури свідомості.

Стаття Колубовського детально віддзеркалює обставини формування психології як окремої науки, де В.Вундт – автор однієї з трьох програм розробки нової психології (як відомо, одночасно власні концептуальні побудови були запропоновані австрійським філософом Ф. Brentano (1838 – 1917) та фундатором російської фізіологічної школи І. М. Сеченовим (1829 – 1905). Зміст цих проектів вирізняв з-поміж інших дослідницьких практик саме вундтівську програму, яка дозволяла витлумачувати психологію як науку про безпосередній досвід. Як відомо, центральне місце в системі Франца Brentano – відомого вчителя Фрейда – посяде ідея інтенціональності – спрямованості свідомості на предмет, покладання предмета у думці, предметності свідомості, – положення про те, що психічні явища відмежовуються від явищ фізичних за ознакою наявності в них цієї властивості: «Мы обнаруживаем, что интенциональная присущность, отнесенность к чему-либо как к объекту [является] видовым признаком всех психических явлений. Ни одному физиологическому явлению не присуще ничего подобного» [Цит. за: 7, с. 49]. Пояснюючи, що становить суттєву відмінність психічних явищ від усіх інших, Brentano зазначив: «Каждый психический феномен характеризуется тем, что

середньовічні схоласти називали інтенціональним існуванням об'єкта...орієнтацій по відношенню до об'єкта (який не має бути визначений як реальний), або іманентною об'єктністю... Ми можемо визначити психічні явища, сказавши, що це такі явища, які інтенціонально втілюють в самих себе об'єкт» [16, с. 116]. Нагадаємо також, що у Брентано психологія у ролі джерела знань розглядає емпіричне спостереження, а у Сеченова – здійснення актів психічної діяльності, а відтак – генезу і еволюцію індивідуальної поведінки. До речі, в часи Сеченова наукового терміну «поведінка» ще не було. Оскільки у науковому дослідженні молодого глухівчанина йдеться не лише про внесок в психологічну науку, здійснений історичною, по-суті, постаттю В. Вундта, але й про те, що воно стосується питань психології суто практичного характеру – управлінського, дидактичного, діагностичного тощо, звертає на себе увагу детальний опис облаштування самої лабораторії та організації дослідницької роботи в ній.

Значну увагу в своєму дослідженні Я. Колубовський приділив скрупульозному, до дрібниць, описові новоствореної психологічної лабораторії. Наш співвітчизник пояснює природу майстерності Вундта-лектора тим, що той ніколи не задовольнявся лише повідомленням результатів дослідження чи описом методів, які він використовував, демонструючи перед усією аудиторією, як ці результати отримані і які експериментальні засоби для цього довелося застосовувати. Відтак, увияти собі викладання психології на такому високому рівні і з таким методологічним підходом без спеціальної лабораторії, підкреслює Колубовський, навряд чи можливо. Колубовський зауважив, що сам по собі інтроспекціонізм – достатньо давня концепція, яка своїми витокami сягає філософії Модерну і стосується суб'єктивного опису внутрішнього досвіду людини. Маємо нагадати, що поділ людського досвіду на внутрішній та зовнішній здійснив Джон Локк, а розробку інтроспекції як особливого методу – Рене Декарт, вчитель вже згаданого Спінози. Заслуга В. Вундта полягає в тому, що він поєднав метод інтроспекції з лабораторними та апаратними методиками і тим самим заклав фундамент однієї із течій експериментальної психології кінця XIX століття. Це дозволило внести контроль і порядок у самоспостереження, а також на цій основі запровадити експериментальні процедури у фізіологію. Відтак, об'єктивний психологічний досвід, на думку В. Вундта, може виступати «полюс» розчленування досвіду суб'єктивного і з можливістю тим самим реконструювати у поняттях науки архітектуру свідомості індивіда. Слід зауважити, що при цьому Вундт аж ніяк не мав на меті обмежитися простим самоспостереженням – будь-який експеримент є активним впливом на певні явища за сприяння нових умов, які відповідали б меті дослідження. Вчений вважав, що інтроспекція дозволить виявляти в структурі безпосереднього досвіду два класи елементів – відчуття і уявлення (у подальшому німецький вчений доповнить цей перелік ще й почуттями).

Якщо взяти до уваги програмну методологічну позицію Вундта про незалежне, паралельне співіснування психічних і тілесних процесів (звідси можна вивести її наслідки – уявлення про свідомість як незалежну від зовнішніх феноменів реальність, переконання про детермінізм у версії «психічне визначається лише психічним», інтроспекціонізм тощо), то стає цілком зрозумілим, чому практика роботи цієї лабораторії показала недостатню надійність інтроспекції. Описуючи облаштування лабораторії експериментальної психології, Я. Колубовський звертає увагу на потребу і можливості у забезпеченні незалежності отриманих результатів експериментів та висновків від інтересів та установок суб'єкта дослідження, а з іншого – надзвичайно великої питомої ваги суб'єктивного моменту дослідницьких практик у змісті таких експериментів. Відтак, стає зрозумілим, чому певним деталям (кількість і розташування кімнат, способи організації зв'язку, технічне забезпечення експериментальної діяльності, технологічні аспекти дослідницьких процедур, прилади для вивчення органів відчуття і рухових реакцій, підбір виконавців тощо) [3, с. 183-184] в статті відведено так багато місця. І все ж, як це впливає із статті Колубовського, найважливішим і неодмінним «знаряддям», навколо якого організувалася науково-дослідницька робота Вундта та його співробітників, були інтроспекція – спеціально тренований метод самоспостереження, який, на думку вченого, дозволив би у підсумку науково пояснити структуру свідомості, а у підсумку – все душевне життя у поняттях і категоріях, якими вже оперувала точна наука.

Поступово, писав Колубовський, навколо Вундта складається велика інтернаціональна школа експериментаторів (всі її учасники офіційно іменуються «членами психологічного інституту»), кожен з яких напередодні семестру зобов'язаний пройти співбесіду у Вундта і отримати дозвіл на роботу. Так з числа бажаючих працювати в лабораторії формується від 4 до 5 груп по 2-3 співробітника, причому графіки роботи таких наукових колективів не допускають зустрічі між ними. Найсуттєвішою вимогою, яка висувається Вундтом до майбутнього співробітника, аби той міг осмислено працювати в його лабораторії, була аж ніяк не якась особлива підготовка в галузях фізики чи фізіології: «от психолога требуется умение ставить вопросы, а затем уже придумывать комбинации для ответа на них» [9, с. 139].

Обов'язковим інструментарієм лабораторії були прилади для вивчення органів відчуття та рухових реакцій. Їх набір, номенклатура доволі промовисто відображають позицію В. Вундта щодо співвідношення психічного до фізичного – лейпцизький вчений був послідовним прибічником психофізичного паралелізму. Ось чому, зазначав Колубовський, «что касается приборов, то почти все они, действительно, взяты из физики» [3, с. 139], зауважуючи при цьому, що «если в лаборатории работает хороший физик или физиолог, - тем лучше!.. Физика, отчасти физиология дают готовые инструменты: их психологу иногда надо приспособить для своих специальных целей» [3, с. 139]. Однак, зазначається далі, все ж найширшого використання в дослідках з психологічних вимірювань часу набули прилади, запозичені у фізіології. Це, насамперед, відомий хроноскоп Гіппа і так званий кілограф. Обидва прилади використовувалися при дослідженні психічних процесів, що протікають упродовж дуже коротких проміжків часу. Завдяки постійному вдосконаленню Вундтові та його учням вдалося досягнути надзвичайно високої точності вимірювань - понад 0, 001 секунди.

Висвітлюючи вихідні положення психологічної програми Вундта, Я. Колубовський посилався на авторитетні оцінки, здійснені такими ентузіастами експериментальної психології як М.М. Ланге та В.Ф. Чиж – провідними представниками російської експериментальної психології, науковцями, які, разом з багатьма іншими, просили у В. Вундта «стажування», а після його завершення проводили експериментальну роботу або створювали лабораторії на зразок вундтівської на теренах Російської імперії (В. Бехтерев – в Казанському, Є. Кренелін (1856 – 1926) та В.Чиж (1855 – 1936) – в Дерптському, М. Ланге (1858 – 1921) – в Новоросійському (Одеса) університетах). Свої враження та оцінки вже згадувані В. Чиж і М. Ланге висловили у матеріалах, що передували розмислам Колубовського, викладеним в «Психологічній лабораторії Вундта» у 1890 р.: наш земляк привертає увагу читача до статті М. М. Ланге «К теории чувственного внимания и активной апперцепции», надрукованій у 4-му томі вундтівських «Philosophische Studien» (1890) та опубліковану у цьому ж збірнику раніше роботу В.Ф. Чижа «Ueber die Zeitverhältnisse der Apperception einfacher und zusammengesetzter Vorstellungen, untersucht mit Hülfe der Compilationsmethode». Матеріал цих статей засвідчує, що, як природодослідник, В. Вундт у своїх фізіологічних працях послідовно проводив ідеї фізико-хімічного напрямку, центром якого була природничо-наукова модель Р. Декарта, в якій відчуття людини – це своєрідні «сліди, які залишаються всередині тіла зовнішніми поштовхами, а зв'язки цих слідів у межах замкнутої системи тіла утворюють асоціації». Вундт тим самим намагався підійти до пояснення взаємодії організму із середовищем.

Колубовський узагальнив результати експериментів з дослідженням слухових відчуттів із використанням хронометрів, зорових – колеса Мансона, тактильних-слабких електричних подразників, а на основі їх підсумкових результатів – часу так званої нової хвилі уваги. Він робить висновок про те, що «колебания внимания отличаются правильной периодичностью; длиннее всего волны внимания при слуховых ощущениях, несколько короче при зрительных и короче всего при осязательных ощущениях» [3, с. 141]. Де причина цього явища? – задавав питання автор вже названої статті М. М. Ланге. Скоріш за все, підкреслює Колубовський, «остаётся один исход – видеть причины правильной периодичности в центральных частях» [3, с. 141]. Колубовський коментував цю проблему таким чином, що до реального відчуття, яке залишається постійно незамінним, приходять на допомогу те, що він називає «воспоминательными образами»- відтвореними уявленнями, тобто пригадуваннями того ж самого відчуття. Звідси випливає, що «суть всего процесса надо искать в воспоминательных образах: они, соединяясь с реальными ощущениями, взаимно ассимилируются и способствуют

то его усилению, то ослаблению или даже, если вспоминается что-либо совсем иное, то отвлекают внимание, т.е. направляют его то на одно, то на другое представление» [3, с. 141]. Колубовський зацікавився фрагмент із вже згадуваної статті М. Ланге: всі ці досліді підтверджують гіпотезу автора, що «чувственное внимание есть простое ассимилирование реального ощущения, которое остается неизменным, при помощи соответственного воспоминаемого образа, которому присущи колебания» [6, с. 411]. Але чуттєва увага, - зазначає Ланге, - є лише одним із типів активної аперцепції (іншим, на його думку, є аперцепція пригадуваних образів).

Я. Колубовський зазначає, що, вводячи це поняття, «Вундт называет апперцепцией нашу способность удерживать в поле нашего сознания тот или другой образ, или, говоря проще, обращать на него внимание или не обращать» [3, с. 142]. Характеризуючи аперцепцію як особливу внутрішню силу, локалізовану в лобних долях головного мозку, Вундт кваліфікував її як центр сфери свідомості, який забезпечує їй чіткість уявлень на протигагу нечітким перцепціям. У цій ролі вона стає визначальною для почуття як феномену, що визначається як «знак реакції аперцепції на сенсорний зміст», а також для мислення, оскільки аперцепція слугує приведенню феномену чуттєвості в логічний зв'язок, на протигагу асоціаціям, а також і для волі, проявом якої вона стає. Цей пояснювальний ряд яскраво демонструє те, як і чому перетворення В. Вундтом аперцепції в універсальний доказовий принцип означало повний розрив з детермінізмом: справді ж-бо, як тоді пояснити природу цієї внутрішньої сили?

Психологія, на переконання Вундта, має унікальний предмет – безпосередній досвід суб'єкта, який і формується, і досягається шляхом інтроспекції, самоспостереження. Звертаючись до цієї проблематики, Колубовський детально аналізує напрацювання психологів старої німецької школи (Л. Ланге, Є. Герінга, Є. Пфлюгера, Г. Гельмгольца та ін.), які рекомендували використовувати самоспостереження в ролі «одного із найважливіших джерел знання про душевні якості і навіть самої душі» [3, с. 144]. Правда, застерігає він, психологи усвідомлюють не надто високу надійність результатів самоспостереження і труднощі його організації.

Звичайне ж самоспостереження, вважав Вундт, безконтрольне і хаотичне. Контроль і порядок у дослідженні свідомості можуть внести експериментальні процедури фізіології. Колубовський висловлює високу оцінку ґрунтовній статті Йоганнеса Фолькельта на захист самоспостереження як наукового методу, вказуючи, однак, на застереження її автора про необхідність у дуже обережному формулюванні дослідником висновків, оскільки «об'єкт і суб'єкт спостереження – одна і та ж особа» [3, с. 146]., що дасть підставу, слідом за Вундтом, уподібнити психолога, який спостерігає самого себе, – «всё равно, что и известный враль Мюнхгаузен, вытаскивающий себя из болота за свою собственную косу» [3, с. 146]. З цієї причини, підкреслює Колубовський, Вундт замість колишнього самоспостереження в основу психології кладе внутрішнє сприймання. Саме його й потрібно фіксувати, аби отримати надійні результати. Але оскільки наш внутрішній світ перебуває у постійному зв'язку із зовнішнім, потрібно мати на увазі й те, що зануритися у ці внутрішні структури без зміни зовнішніх умов навряд чи вдасться. Отож, маючи наперед розроблену програму фізичних впливів та їх комбінацій, а також їх прогнозованих наслідків, можна отримати достатньо репрезентативні результати. А от щодо визначення показників такої репрезентативності, вважає Колубовський, сам Вундт теж ніякої ілюзії не мав : не можна ж-бо «вычислить, например, во сколько раз законный царь чувствует себя счастливее, чем тиран...» [3, с. 147].

Своє розлоге історико-психологічне дослідження Яків Колубовський, слідом за Вундтом, завершив формулюванням завдань, які повинні виконувати і насправді здійснює експериментальна психологія. По-перше, вона намагається розкласти явища на первинні елементи і використовує для цього психофізичні методи, як висловлюється він, «в тесном смысле». По-друге, вона досліджує зв'язок цих елементів між собою і застосовує для цього особливі методи для аналізу чуттєвих сприймань. По-третє, вона прагне визначити відношення співіснування і послідовності явищ психіки і кладе в основу своїх пошуків методи психологічного вимірювання часу. Відтак доступними для експериментального дослідження стають відчуття, уявлення, закони асоціацій, пам'ять, увага, - все це тією чи іншою мірою. Що

ж стосується інших феноменів свідомості, робить висновок наш дослідник, то не можна безапеляційно стверджувати, що й вони ніколи не стануть доступними експериментові. Принаймні, сам Вундт допускав, що найвищі прояви свідомості, перебуваючи «в известного рода правильных отношениях к представлениям» [3, с. 147], теж можуть стати об'єктами експериментального дослідження. Але для цього психологія мусить використати арсенал порівнювально-психологічного методу, у віданні якого така проблематика перебуває: йдеться і про тваринний світ, і про дитячу психіку, і про психічні патології, і про антропологію. Однак, вважав Колубовський, ще твердішим міг би стати фундамент психології за умови використання історико-психологічного методу. «Язык, мифы и обычаи – объекты этого метода – дают настолько надёжные факты, что могут уже стать основанием новой науки – психологии народов» [4]. Саме на ній сформувався інтерес Вундта у надії поєднати психологію з історією культури після того, як його фізіологічна психологія зайшла в тупик. Свої роздуми з цього приводу цей надзвичайно авторитетний вчений оприлюднив у напрочуд цікавих лекціях з психології народів, які мав нагоду прослухати у 1886 – 1887 роках глухівчанин Яків Колубовський.

У своїй фундаментальній праці «Криза західної філософії» російський мислитель Володимир Соловйов, описуючи процес «вбудовування» суб'єктом предметного світу, підкреслював: «Загалом після психофізіологічних досліджень Іоанна Мюллера, а в новітні часи – Гельмгольца, Фехнера і Вундта розумовий [мисленневий – М. З.] характер предметного осягнення, доведений Шопенгауером а ргіогі, мусить вважатися доведеним також й емпірично і становить безсумнівну наукову істину» [10, с. 53]. Підводячи підсумки наукової розвідки, необхідно зазначити, що людська культура багатомірна і втілює в собі різноманітні модальності людського духу і діяльності. Наука – лише один із найважливіших фрагментів культури, і, попри наявність в ній універсального сцієнтистського підґрунтя, навряд чи як здійсненню дозволяє розцінювати її здатність довести філософські категоріальні структури до рівня справді наукових чи, бодай, метанаукових визначеностей. Відтак, як зазначав у свій час Д. Дубровський, «плаский сцієнтистський ключ не підходить до замка світоглядних проблем».

Однак спроби знаходження такого «універсального ключа» мали місце в історії взаємодії науки й філософії, а з утвердженням позиції багатьох вчених (насамперед О. Конта) про людину, не як метафізичну абстракцію, а як про продукт соціальної реальності, що розвивається у просторі і часі соціального життя за природними законами і формує певні сталі і повторювані ознаки всіх без винятку її структурних елементів і духовно-психологічних характеристик, набули, особливо у II половині XIX століття, практичного втілення. Звичайно ж, такою сферою не могла не стати психологія, яка найповніше відповідала можливості верифікувати такі наукові припущення з огляду на її предмет, структуру і пізнавальні можливості. Хоча, зауважимо, у О. Конта, у відповідності з принципом позитивізму, не існує інших наук, окрім природничих – тих, що вивчають явища зовнішнього світу. Відтак, логіки і психології Огюст Конт не визнавав: розумові і моральні якості відносяться ним винятково до відання фізіології під назвою «розумових і моральних функцій мозку». Створення таких можливостей, звичайно ж, мало ґрунтуватися на дозріванні у XIX столітті певних передумов як у психології, так і в суміжних з нею галузях.

У подальшому Якову Колубовському в його критичних статтях і бібліографічних оглядах довелось неодноразово звертатися до психологічної проблематики, спираючи свій аналіз на набутий у Лейпцігу досвід. Так, працюючи помічником редактора (відповідальним секретарем) першого в Російській імперії фахового філософського часопису «Вопросы философии и психологии», він в одному з його номерів (Книга 14, вересень 1892 року) опублікував досить розлогий матеріал на семи сторінках під назвою «Вунд о гипнотизме и внушении». Відзначаючи, що гіпнотизм став модним питанням психології і психіатрії, захоплення яким призвело до того, що в ньому стали вбачати ледь не єдину основу психології (Колубовський зауважив, що останній міжнародний з'їзд експериментальної психології, що проходив у Лондоні з 20-23 червня 1892 року, одну з двох секцій приділив саме гіпнотизмові), не можна не помітити його своєрідного тяжіння до спиритизму, яснобачення та інших видів ненаукового знання. Колубовський підкреслив «Чрезвычайно интересно поэтому ознакомьтесь со здоровыми взглядами на гипнотизм такого психолога, как Вундт» [4, с. 74], відсилаючи

читача до оригіналу – статті В. Вундта «Гипнотизм и внушение», опублікованої в «Philosophische Studien» (Т. 8, с. 1-85). Схильність окультизму з його загадками, підкреслив Я. Колубовський, є однією із рис інтелектуального життя в наші дні, що охопила навіть окремих філософів і психологів (Седжвік, Ріше та інші). Такий стан справ передбачав і Вундт: «Недаром философия отличается той вполне законной особенностью, что она носит на себе следы не только научных успехов своего века, но и его ошибок и заблуждений», – цитує В. Вундта Колубовський. Він застерігає від надмірного звеличення психологічного значення гіпнотизму, який, насправді, виявляється прихованим повторенням відомих і досить поширених марновірних уявлень. Завершувалась стаття досить критично: «Разумеется, и в теории Вундта дело, при объяснении фактов, не обходится без натяжек. Несомненно, однако, что из всех существующих теорий она даёт самое полное и всестороннее объяснение гипнотических явлений» [4, с. 80].

Отже, беззастережно позитивна оцінка вундтівської методології Яковом Колубовським залишилася у минулому, натомість з'явився виважений погляд на неї зрілого і досвідченого вченого-ідеографа.

1. Вебер Генрих Об осязании и общем чувстве / Г. Вебер // Handwörterbuck der Phisiologie Вагнера, III, 2 отд.
2. Дубровский Д. И. Некоторые соображения по поводу статьи Марио Бунге «Несостоятельность психофизического дуализма» / Д. И. Дубровский // Философские науки. – 1979. – № 2. – С. 90.
3. Колубовский Я. Психологическая лаборатория Вундта / Я. Колубовский // Русское богатство. Ежемесячный литературный и научный журнал. - Изд-во: Типо-лит. Месника и Римана., 1890. – № 3.
4. Колубовский Я. Н. Вундт о гипнотизме и внушении / Я. Н. Колубовский // Вопросы философии и психологии. – Кн. 14, 1892. – С. 74-80.
5. Колубовский Я. Н. Психологическая лаборатория Вундта / Я. Н. Колубовский // Русское богатство. – 1890. – № 2. – С. 178-179.
6. Ланге Н.Н. К теории чувственного внимания и активной апперцепции // Philosophische Studien. – Т. IV.
7. Марголис Дж. Личность и сознание. Перспективы предуктивного материализма // Дж. Марголис. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
8. Мир Божий. Февраль 1897. // СПб, тип. И.Н. Скороходова, 1897. – С. 90-91.
9. Русское богатство. Ежемесячный литературный и научный журнал. - Изд-во: Типо-лит. Месника и Римана., 1890. - № 2 (февраль). – 268 с.
10. Соловьев В.С. Кризис западной философии (Против позитивистов) / В.С. Соловьев // Соч. в 2 т., 2-е изд. – Т. 2; Общ. ред. и сост. А.В. Гулыги, А.Ф. Лосева; Примеч. С.Л. Кравца [и др.]. – М.: Мысль, 1990. – 822 с.
11. Спиноза Б. Этика / Б. Спиноза // Избр. произв. В 2-х томах. Т. 1
12. Шохин В. Ценность / Владимир Шохин // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/3342.html>. – Назва з екрану.
13. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона / Вундт – Т. 7 (13) – СПб.: Семеновская Типолитография (И.А. Ефрона),
14. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона / Колубовский. – Т. 15-А (30) – СПб.: Семеновская Типолитография (И.А. Ефрона), 1895.
15. Ярошевский М.Г. История психологии. / М.Г. Ярошевский. - 3-е изд., дораб. – М.: Мысль, 1985. – 575 с.
16. Brentano F. Psychologie vom empirischen Standpunkte. – Leipzig. 1874.

Статья посвящена реконструкции рецепций Якова Николаевича Колубовского – выдающегося отечественного историка философии, педагога, литератора, библиографа об опыте, приобретенном этим уроженцем Глухова в период его обучения в Лейпцигском университете и участия в работе знаменитой лаборатории экспериментальной психологии под руководством Вильгельма Вундта. Посвятив этим вопросам свою диссертацию, Я. Колубовский популяризирует её, опубликовав материал в форме статьи в литературном и научном журнале «Русское богатство» (1890 г., № 2-3). Рецепции Колубовского отражают обстоятельства формирования психологии как отдельной отрасли знаний, где В. Вундт – автор одной из программ ее разработки как науки о непосредственном опыте, основанном на экспериментальной почве.

Ключевые слова: Я. Н. Колубовский, В. Вундт, психология, интенциональность, эксперимент, психологическая лаборатория, интроспекция.

It is emphasized that the epistemology of the last third of the XIXth century was focused on the scientific method development related to the orientation of rational knowledge, based on empirical experience, which would be ordered, objectified and generalized in the form of scientific theories.

A special place occupies the German philosopher and psychologist Wilhelm Wundt' activity. He was a creator of the world's first experimental laboratory for the study of mental processes, which was at the root of structuralism – the research method, main task of which was to clarify the structural components of consciousness, explain the nature of their structuring and the mode of interaction.

Yakiv Kolubovskiy underlined that as a natural researcher Wilhelm Wundt supported the physical and chemical directions and always clearly adhered to the models both in his physiological works and in the software installations, which were applied psychological laboratory (created by him in 1879). It became the most authoritative international center of experimental psychology at that time, where the senses, association, attention, memory, reaction time were studied.

The existence of both mental and physical principles does not deny, the impact of the physical on the mental is considered as one-sided. Wundt considers experimental psychology as a science that situated higher than materialism and idealism. The basis of his psychological views was the theory of psychophysical parallelism, which based on the ideas of mental and physiological processes, the ideal content of the psyche in its correlation with physiology as independent, parallel to the existing causal series. Summarizing the results of experiments, Wundt proposed the main types associations classification: verbal, based on stable speech bonds, external and internal, based on logical relations of the meanings. The word appeared in the laboratory as an object of experimental and psychological researches. It marked the important changes in the nature and directions of its work: after the sensory images as the primary components of self-observation speech components of consciousness, in particular, semantic and speech associations became the objects of analysis. Consequently, the Wundt's ideas about the legitimacy of referring the studies of the structures of consciousness as components of the psyche to the experimental became important stimulating factors in the searching and exploration of certain elements of the psyche, their connections and methods of their structuring - of course, with the attention to the influence of mechanistic natural science on the implementation of this scientific program.

The main reason of the psychological laboratory foundation Y. Kolubovskiy considers Wundt's aspiration to transform and confirm psychology as an exact science that would ensure the synthesis of semantic, operative-technical and cognitive activity of the researcher. Under the influence of the achievements of the senses physiology in particular the pictures of "sensory mosaic," Wundt suggested his own psychological program, whose purpose was to find out the structure, composition, structure of consciousness with the help of introspection and auxiliary physiological devices.

The article deals with the comparative analysis and evaluation of individual conceptual programs for the development of new psychology – W. Wundt, F. Brentano, I. M. Sechenova, a description of the psychological laboratory, the organization of the experimenters' international school and over the idea of introspection. Following the way of the Wundt' studying at the end of the nineteenth century, Yakiv Kolubovskiy traced the questions of hypnotism and suggestions in articles and inquiries written by psychologists of that period. Noting that hypnotism has become a fashionable issue of psychology and psychiatry, the admiration of which had led to the fact that it became almost the only basis of psychology (Kolubovskiy observes that the last International congress of experimental psychology has paid attention to hypnotism in one of two sections. It was held in London, June 20-23, 1892), it is impossible not to notice its peculiar attraction for spiritism and other kinds of unscientific knowledge.

As an employee of the psychological laboratory, Yakuv Kolubovskiy emphasize the fact that Wundt, at the beginning of his scientific activity deals with the problems of physiology, namely studying the activities of excited systems, and especially the nervous system, which made an invaluable contribution to the work on the introduction of an experimental, first of all, mathematical, Quantitative method for the phenomena of the psyche studying. Wundt wanted to develop the Philosophy as purely "empirical" science and this desire was related him with positivists. According to Wundt, psychology, being an independent science, is also a philosophical discipline, since any scientific knowledge implies the mental process in the role of empirical basis. It is reconstructed on the basis of sensual material.

However, such a simplified understanding of mental processes could only lead to the loss of unconditionally leading positions in the study of the psyche in the future. As we can see, the unconditionally positive assessment of the Wundt's methodology by Yakiv Kolubovskiy remained in the past. Instead, an objective experienced scientist's balanced view on it appeared.

Key words: Y. Kolubovskiy, W. Wundt, psychology, intentionality, experiment, psychological laboratory, introspection.

1. Veber Genrih Ob osyazanii i obschem chuvstve / G. Veber Handwörterbuck der Physiologie Vagnera, III, 2 otd.
2. Dubrovskiy D.I. Nekotoryie soobrazheniya po povodu stati Mario Bunge «Nesostoyatelnost psihofizicheskogo dualizma» / D.I. Dubrovskiy // Filosofskie nauki. – 1979. - # 2. – S. 90.
3. Kolubovskiy Ya. Psihologicheskaya laboratoriya Vundta / Ya. Kolubovskiy // Russkoe bogatstvo. Ezhemesyachnyiy literaturnyy i nauchnyiy zhurnal. - Izd-vo: Tipo-lit. Mesnika i Rimana., 1890. - # 3.
4. Kolubovskiy Ya.N. Vundt o gipnotizme i vnushenii / Ya.N. Kolubovskiy // Voprosy filosofii i psihologii. – Kn. 14, 1892. – S. 74-80.
5. Kolubovskiy Ya.N. Psihologicheskaya laboratoriya Vundta / Ya.N. Kolubovskiy // Russkoe bogatstvo. – 1890. – # 2. – S. 178-179.
6. Lange N.N. K teorii chuvstvennogo vnimaniya i aktivnoy appertseptsii // Philosophische Studien. – T. IV.
7. Margolis Dzh. Lichnost i soznanie. Perspektivy preduktivnogo materializma // Dzh. Margolis. – M.: Progress, 1986. – 420 s.
8. Mir Bozhnyy. Fevral 1897. // SPb, tip. I.N. Skorohodova, 1897. – S. 90-91.
9. Russkoe bogatstvo. Ezhemesyachnyiy literaturnyy i nauchnyiy zhurnal. - Izd-vo: Tipo-lit. Mesnika i Rimana., 1890. - # 2 (fevral). – 268 s.
10. Solovev V.S. Krizis zapadnoy filosofii (Protiv pozitivistov) / V.S. Solovev // Soch. v 2 t., 2-e izd. – T. 2; Obsch. red. i sost. A.V. Gulyigi, A.F. Loseva; Primech. S.L. Kravtza [i dr.]. – M.: Myisl, 1990. – 822 s.
11. Spinoza B. Etika / B. Spinoza // Izbr. proizv. V 2-h tomah. T. 1
12. Shohin V. Tsennost / Vladimir Shohin // [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://iph.ras.ru/elib/3342.html>. – Nazva z ekranu.
13. Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona / Vundt – T. 7 (13) – SPb.: Semenovskaya Tipolitografiya (I.A. Efrona),
14. Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona / Kolubovskiy. – T. 15-A (30) – SPb.: Semenovskaya Tipolitografiya (I.A. Efrona), 1895.
15. Yaroshevskiy M.G. Istoriya psihologii. / M.G. Yaroshevskiy. - 3-e izd., dorab. – M.: Myisl, 1985. – 575 s.
16. Brentano F. Psychologie vom empirischen Standpunkte. – Leipzig. 1874.

© Заремський М. Й.

Стаття надійшла до редколегії 29. 11. 2017 р.

УДК 378:54 «19»

Кузнєцов П. В.

ПЕРЕБУДОВА ХІМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В ХАРКІВСЬКОМУ ТЕХНОЛОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ (1917 – 1930 рр.)

Показано зміни в структурі навчального процесу, різного плану реформи у вищій освіті, створення кафедр і факультетів, проведення реорганізації НДР на прикладі розвитку ХТІ після 1917 р. Встановлено форми і методи навчального процесу, які не пройшли випробування часом.

Ключові слова: навчальний процес, факультет, кафедра, реорганізація, форми, методи.

За більше ніж 30-річну підготовку технологів-хіміків у Харківському технологічному інституті (ХТІ) були створені умови та знайдено форми і методи навчального процесу, які дозволяли на високому рівні вести підготовку фахівців для хімічної промисловості. В основу навчального плану ХТІ був покладений чітко визначений погляд на методику викладання у вищій технічній школі. Вперше в основу ставились лекції, принцип поєднання розумової і фізичної праці, необхідність виробничої практики для майбутніх інженерів. Уже при відкритті інституту були створені навчальні майстерні, які були обладнанні необхідними приборами і приладами. Для всіх студентів практичне навчання в майстернях було обов'язковим. Потім при інституті були організовані фізичні і хімічні лабораторії, які швидко отримали визнання науково-технічної громадськості Росії. Але після 1917 року нововведення зруйнували традиції інституту в підготовці хіміків-технологів. Тому стало важливим дослідити цей період діяльності закладу на прикладі діяльності одного інституту.